

tülmakdis'te namaz kılmayı tavsiye ettiği de aktarılmaktadır (Ebû Dâvûd, "Şalât", 14). *Kütüb-i Sitte* dışındaki rivayetlere göre Hz. İsa'nın ölümünden sonra ölünce Medine'de Resûl-i Ekrem'in kabri yanında veya Kudüs'te defnedilecektir.

Hicretten önce iki veya üç yıl süreyle Hz. Peygamber'in Kâbe'yi de önüne almak suretiyle Kudüs'e yönelerek namaz kıldığı (İbn Sa'd, I, 243; Kurtubî, II, 150; Fahreddin er-Râzî, IV, 110) ve -farklı rivayetler bulunmakla birlikte- Medine döneminde on altı veya on yedi ay bu uygulamanın devam ettiği, daha sonra kiblenin Kâbe'ye çevrildiği kabul edilmektedir (Buhârî, "Şalât", 31, "Tefsîr", 18; Müslim, "Mesâcid", 11-12; ayrıca bk. KIBLE). Resûl-i Ekrem'in sağlığında belli bir dönem için Kudüs'ün kible olarak tercih edilmesi, müslümanların bu şehri dinî bir merkez olarak görmelerinin sebeplerinden birini teşkil etmiştir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in, Mescid-i Harâm'dan çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ'ya gece götürülmesi şeklinde gerçekleştirilen İsrâ (el-İsrâ 17/1) ve ardından mi'rac mucizelerinde Mescid-i Aksâ'ya gitmiş olması müslümanlar için bu şehrin önemini arttırmıştır. Muhammed Hamîdullah, el-Mescidü'l-Aksâ'nın Beytülmakdis değil semalarda bulunan, meleklerin sürekli Allah'a ibadet ettikleri bir mescid olduğunu ileri sürmüşse de (*İslâm Peygamberi*, I, 150-151) adı geçen mescidle sonradan bu ismi alan caminin değil Hz. Süleyman tarafından yaptırılan Beytülmakdis'in kastedildiği de bilinmelidir (bk. MESCİD-i AKSÂ).

Bunların dışında Kudüs, Hz. İbrâhîm'den itibaren pek çok peygamberin yaşadığı, mukaddes olarak da tanımlanan bir bölgede bulunması, Hz. Süleyman'ın inşa ettiği Beytülmakdis'i barındırması, İsrâîloğulları'nın ve onlara gönderilen peygamberlerin mücadelelerine mekân olması açısından semavî dinler geleneğinde önemli bir yere sahip olmuştur (Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, s. 63-147).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "kds" md.; Buhârî, "Şalât", 31, "Tefsîr", 18, "Fazlû's-şalât fi mescidi Mekke ve'l-Medîne", 6, "Hac", 26, "Enbiyâ", 8, 40; Müslim, "Hac", 288, "Mesâcid", 2, 11-12; Ebû Dâvûd, "Şalât", 14; Nesâî, "Mesâcid", 3; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 243; Taberî, *Câmi'u'l-be-yân*, XV, 16-17; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Fezâ'ilü'l-Kuds* (nşr. Cebriâl Süleyman Cebbûr), Beyrut 1979, s. 63-147; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, 110; XI, 196-197; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), IV, 353; V, 193-201; Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 150; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser* (nşr. Muhammed el-İdû'l-Hatrâvî -

Muhyiddin Müstû), *Medine* 1413/1992, I, 367; İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'ân*, VIII, 373; A. Legendre, "Jerusalem", *DB*, III/2, s. 1317-1396; Elmali, *Hak Dinî*, IV, 3144-3145; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 150-151; L.-H. Vincent, "Jerusalem", *DBS*, IV, 898-965; H. J. Franken, "Jerusalem in the Bronze Age 3000-1000 BC", *Jerusalem in History* (ed. K. J. Asali), Essex 1989, s. 11-41; G. E. Mendenhall, "Jerusalem from 1000-63 BC", *a.e.*, s. 42-74; J. Wilkinson, "Jerusalem under Rome and Byzantium 63 BC-637 AD", *a.e.*, s. 75-104; F. E. Peters, *Jerusalem*, Princeton 1995, s. 61-87; J. Neusner, *The Halakhah: An Encyclopaedia of the Law of Judaism*, Leiden 2000, V, 15-16; F. Buhl, "Kudüs", *IA*, VI, 952-964; S. D. Goitein, "al-Kuds", *Et* (Fr.), V, 321-340; O. Grabar, "al-Masdjid al-Aksâ", *a.e.*, VI, 695-696; M. Burrows, "Jerusalem", *IDB*, II, 843-866; D. Baldi, "Jerusalem", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, VII, 875-888; M. A. Y. - M. St., "Jerusalem", *EJL*, IX, 1379-1405; Sh. Ab - J. O. L., "Jerusalem", *a.e.*, IX, 1550-1553; *Dictionnaire encyclopedique du Judaisme*, Paris 1993, s. 571-575.

ÖMER FARUK HARMAN

Fethedilişinden Haçlı İstilâsına Kadar. Müslümanlara Suriye ve Filistin kapılarını açan Ecnâdeyn (13/634) zaferinin ardından Bizans'a ait birçok şehir fethedilmiş, Suriye Yermük (15/636) zaferiyle Bizans'ın elinden alınmış ve sıra Filistin'in bütünüyle fethine gelmişti. Hıristiyanların bu bölgedeki kutsal merkezi Kudüs'ü kuşatan İslâm orduları başkumandanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh'tan aman dileyen ve müslümanların Suriye şehirleriyle yaptıkları anlaşmalara benzer bir anlaşmanın kendileriyle de yapılmasını teklif eden Kudüs halkı şehri bizzat halifeye teslim etmek istediğini bildirdi. Hz. Ömer, Ebû Ubeyde'nin daveti üzerine Câbiye'den Kudüs'e gelerek şehri Patrik Sophronios'tan teslim aldı ve anlaşmayı imzaladı (17/638). Kudüs halkıyla yapılan bu anlaşma temelde cizye ve haraç karşılığında mal ve can güvenliğini, din ve ibadet hürriyetini öngörmekteydi. Ömer'in Câbiye'de bulunduğu sırada Kudüs'ten gelen bir heyet kabul edip burada onlarla bir anlaşma yaptığı (Taberî, III, 607-608) veya Kudüs'e gönderdiği Hâlid b. Sâbit el-Fehmî'nin imzaladığı anlaşmayı daha sonra tasdik ettiği de (Belâzürî, s. 144) rivayet edilmektedir. Kudüs'ün fethinin tarihi konusunda 15 (636), 16 (637) ve 17 (638) yılları kaydedilmekteyse de Belâzürî'nin zikrettiği 16 (637) yılında Ebû Ubeyde'nin şehri kuşatması üzerine halkın anlaşma teklif ettiği, 17 (638) yılında şehre bizzat gelen Hz. Ömer'in anlaşmayı imzalayarak şehri teslim aldığı şeklindeki rivayetin (*Fütûh*, s. 138-139) doğru olduğu anlaşılmaktadır.

Kudüs'te bir cami inşa edilmesini emreden Hz. Ömer kadı olarak tayin ettiği Ubâde b. Sâmit'ten halka İslâm'ı öğretmesini istedi. Filistin'in fethinden sonra bölgenin yarısının yönetimini verdiği Alkame b. Mücezziz'e Kudüs'ü idare merkezi yapmasını tavsiye etti. Hz. Osman da Kudüs'e önem verdi ve Silvan bahçeleri gelirlerini şehrin fakir halkına vakfetti (Makdisî, s. 171). Yahudi, hıristiyan ve müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen Kudüs'ün fethinin ardından birçok sahâbî ve tâbiîn şehri ziyaret etmiş, bir kısmı buraya yerleşmiştir. Bazı sahâbîlerin Kudüs'te medfun olduğu bilinmektedir. Ubâde b. Sâmit bunlar arasındadır.

Emevîler döneminde Muâviye b. Ebû Süfyân'ın devletin merkezini Dımaşk'a nakletmesi Suriye bölgesi gibi Kudüs'ün de önem kazanmasına sebep olmuştur. Muâviye, Suriye valisi iken Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılması konusunda Mısır fâtihi Amr b. Âs ile Kudüs'te bir anlaşma yapmış (İbn Sa'd, IV, 254), daha sonra Kudüs'te halkın biatını alarak halifeliğini ilân etmiştir (40/660). Abdülmelik b. Mervân ve Süleyman b. Abdülmelik de biat almak için Kudüs'ü özellikle tercih ettiler. Velîd b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülazîz ve Yezîd b. Abdülmelik Kudüs'ü sık sık ziyaret eden halifeler arasındadır. Bu dönemde Kudüs'ü de içine alan Filistin bölgesi valiliğine tayin edilmek büyük şeref pâyesi olarak görülmüş, bu göreve Abdülmelik b. Mervân ve Süleyman b. Abdülmelik örneklerinde olduğu gibi Emevî prensleri veya diğer önemli kişiler getirilmiştir.

Emevîler devrinde Kudüs'te yapılan en önemli imar faaliyeti Kubbetü's-sahre ve Mescid-i Aksâ'nın inşası olmuştur. Abdülmelik tarafından yaptırılan ve İslâm mimarisinin en güzel eserlerinden biri olan Kubbetü's-sahre'nin inşa sebebi hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş ve büyük tartışmalar yapılmıştır. Ya'kûbî'nin eserinde (*Târîh*, II, 261) ve diğer bazı kaynaklarda Abdülmelik'in müslümanları hac için Mekke yerine Kudüs'e yöneltmek amacıyla bu eseri inşa ettirdiği kaydedilmektedir. Ignaz Goldziher ve Keppel Archibald Cameron Creswell bu görüşü kabul ederken Shelomo Dov Goitein ve Oleg Grabar diğer ilk dönem kaynaklarında bu rivayete yer verilmediğini, böyle bir uygulamanın Abdülmelik'i halk nazarında zor durumda bırakacağını, ayrıca Abdülmelik döneminde de hac için Mekke'ye gidildiğini belirterek buna karşı çıkmış-

lardır. Makdisî, Abdülmelik'in müslümanların Bizans'tan aldıkları merkezlerdeki görkemli kiliseler karşısında duydukları ezikliği gidermeyi amaçladığını belirtir (*Ahşenü't-tekâsim*, s. 159). Kudüs'teki diğer önemli mimari eserlerden Mescid-i Aksâ, Abdülmelik veya oğlu Velid tarafından inşa edilmiştir. Abdülmelik zamanında Dimaşk-Kudüs yolu yeniden düzenlenmiş, surlardan şehre iki kapı daha açılmış, ayrıca burada bir darphâne kurulmuştur (Abdul Aziz Duri, s. 111). Süleyman b. Abdülmelik'in Remle'yi Filistin'in merkezi yapması Kudüs'ü bazı açılardan olumsuz yönde etkilediyse de şehir önemini korudu. Emevîler döneminde gerçekleştirilen imar ve iskân faaliyetleri neticesinde şehrin Arap nüfusu giderek arttı. Şehir son Emevî hükümdarı II. Mervân'a yönelik isyanlar sırasında zarar görmüş ve surları tahrip edilip yıkılmıştır (128/745).

Abbâsîler'in iktidara gelmesi ve Bağdat'ın başşehir olmasıyla Suriye ve Filistin bölgeleri nisbeten geri planda kaldıysa da Kudüs, İslâm dünyasında Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehir olma özelliğini sürdürdü. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr, Kudüs'ü 140 (758) ve 154 (771) yıllarında iki defa ziyaret etti. Mansûr ilk ziyaretinde 130 (747-48) yılındaki, ikinci ziyaretinde de o yıl meydana gelen depremden zarar görmüş olan Mescid-i Aksâ'nın yeniden inşasını emretti. Halife Mehdi-Billâh şehri 163'te (780) ziyaret etti ve 158 (774) yılındaki bir depremden zarar görmüş olan camiye tamir ettirdi. Şehirde yaşayan veya ziyarete gelen hıristiyanlar da müslüman idarecilerin ve hıristiyan imparatorların kutsal şehir olarak Kudüs'e verdikleri önemden istifade ettiler. Hârûnürreşid döneminde halife ile Charlemagne arasında kurulan dostluk neticesinde imparator şehri ziyarete gelenleri kalacakları yerler yaptırdı ve bir kütüphane kurdurdu. Charlemagne'in yerine geçen oğlu Louis de Kudüs'teki hıristiyanların cizyelerini ödemelerine yardımcı olmak için maddî destek verdi (*a.g.e.*, s. 113; *Eİ²* [İng.], V, 326). Şehirdeki yahudiler din ve ibadetlerinde ve dinî teşkilâtlanma konusunda serbest idiler. Kudüs'e büyük önem veren Me'mûn Harem-i Şerif'in doğu ve kuzey kapılarını yaptırmış (216/831), daha sonra Muktedir-Billâh'ın annesi Kubbetü's-sahre'ye dört güzel kapı hediye etmiştir.

Kudüs, II. (VIII.) yüzyılda önemli bir ilim ve öğretim merkezi haline geldi. Evzâf,

Süfyân es-Sevrî, Leys b. Sa'd ve Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî şehri ziyaret ederek dersler verdiler. Aynı yüzyılda Râbia el-Adeviyye, Bişr el-Hâfi ve Serî es-Sakatî gibi sûfilerin Kudüs'te bulunması şehri sûfiler için de cazip hale getirdi. Abbâsîler döneminde Kudüs hem dinî ve ilmi gaye ile hem ziyaret ve ticaret amacıyla gelen birçok kişinin güven içinde uğradığı bir şehir haline geldi. Bununla birlikte bazan salgın hastalık, deprem ve Me'mûn döneminde yaşanan kıtlık gibi tabii âfetlerden, ayrıca isyanlardan etkilendi. Özellikle Mu'tasım-Billâh zamanında Filistin bölgesinde çiftçileri etrafına toplayan Ebû Harb el-Müberka' el-Yemânî liderliğindeki ayaklanma sırasında büyük zarar gördü. İsyancıların şehre girmesi üzerine halk şehirden kaçtı ve üç dine ait ibadet mekânları âsiler tarafından tahrip edildi.

Mısır'da Tolunoğulları hânedanını kuran Ahmed b. Tolun 264'te (878) Filistin'i alınca Tolunoğulları'nın eline geçen Kudüs uzun bir süre Kahire merkezli devletlerin idaresinde kaldı. 293 (905) yılına kadar Tolunoğulları'nın, bir süre sonra Muhammed b. Tuğç tarafından kurulan İhşîdîler'in, 358'de (969) İhşîdîler'in Fâtımîler tarafından yıkılmasıyla da Fâtımîler'in hâkimiyetine girdi.

Bu dönemde, şehir dışında vefat eden birçok yahudinin buraya getirilip defnedilmesi âdetine paralel olarak idareciler dahil birçok müslümanın da burada defnedilmek istediği dikkat çekmektedir. Meselâ Abbâsîler'in iki Mısır valisi İsâ b. Muhammed en-Nûşerî ve Ebû Mansûr Tekin et-Türkî el-Hazerî Kudüs'te defnedilmiştir. İhşîdîler'in kurucusu Muhammed b. Tuğç, kardeşi Hasan, oğulları Ebû'l-Kâsım Ünûcûr ve Ebû'l-Hasan Ali ile İhşîdîler'in meşhur veziri ve hükümdarı Ebû'l-Misk Kâfûr da burada gömülen ünlüler arasındadır.

Kudüs, 358-463 (969-1071) yılları arasında bir asır süreyle Fâtımîler'in hâkimiyetinde kaldı. Fâtımîler devrinde Filistin ve dolayısıyla Kudüs, Fâtımîler'le Karmatîler ve Cerrâhîler başta olmak üzere çeşitli bedevî grupları arasındaki mücadelelere sahne oldu. Cerrâhîler bazan Bizans'ın da desteğiyle Filistin üzerinde söz sahibi olmaya çalıştılar. Dengesiz davranışlarıyla bilinen Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh döneminde Kudüs'te müslümanlar gibi yahudi ve hıristiyanlar da birçok zorlukla karşılaştılar. Hâkim, 400 (1009) yılında Kiyâme (Kumâme) Kilisesi'ni yağmalatıp yıkılmasını emretti. Kilise ancak kırk yıl sonra yeniden ibadete açılabilir.

Bu arada Bizans İmparatoru I. İoannes Çimiskes, 975'te Suriye'nin ardından Filistin'de bazı şehirleri ele geçirdiyse de Kudüs'e girmeye fırsat bulamadan bölgeden ayrıldı.

Fâtımîler devrinde Kudüs'te tıp alanında büyük gelişmeler oldu ve Muhammed b. Ahmed et-Temîmî'nin de aralarında bulunduğu birçok tabip burada yetişti. Şehirde açılan bîmâristanın zengin vakıfları bulunuyor, hastalar burada ücretsiz tedavi ediliyordu. IV. (X.) yüzyılın sonlarında İsmâîlî daveti yaygınlaştırmak amacıyla şehirde bir dârülilim kuruldu.

V. (XI.) yüzyılın ilk yarısında Filistin'de ardarda meydana gelen depremler Kudüs'ü de etkiledi. 407'de (1016) yıkılmış olan Kubbetü's-sahre ve 424'teki (1033) büyük depremden zarar gören Mescid-i Aksâ, Halife Zâhir el-Fâtımî tarafından yeniden inşa edildi. 424 (1033) ve 460 (1068) yıllarındaki depremlerden Remle'nin ciddi bir şekilde zarar görmesi Kudüs'ü yeniden ön plana çıkardı. Bu dönemde Kudüs'e gelen hıristiyan hacıların sayısının hızla arttığı görülür. 1065'te Kudüs'e Avrupa'dan 12.000 kişilik bir kafilenin geldiği bilinmektedir (*Eİ²* [İng.], V, 328). Fâtımîler devrinde 424 (1033) ve 456 (1064) yıllarında şehrin surları ve kaleleri saldırılara karşı yeniden gözden geçirilip onarıldı.

Kudüs, Fâtımîler'den sonra çeyrek asır boyunca Selçuklu-Türkmen hâkimiyetinde kaldı. Selçuklular'ın batıya akınları sırasında önde gelen kumandanlarından olan Atsız b. Uvak 463 (1071) yılında (İbnü'l-Kalânîsî, s. 98-99; İbnü'l-Esîr, X, 68) Kudüs'e girdi (Atsız'ın Kudüs'ü 465'te [1073] zaptettiği de rivayet edilir) ve Fâtımî valisini görevden uzaklaştırarak şehre hâkim oldu. Atsız, Mısır Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh adına okunmakta olan hutbe-ye son verip Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh ve Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan adına hutbe okuttu. Ancak altı yıl sonra çıktığı Mısır seferinde Kahire önlerinde Fâtımî ordularına mağlûp oldu. Bunun üzerine Kudüs'teki Arap asıllı kumandanlar ve idareciler Atsız'ın nâiblerine karşı isyan edip şehirden tekrar Fâtımî halifesi adına hutbe okutmaya başladılar (469/1077). Yenilginin ardından Dimaşk'a çekilmiş bulunan Atsız, Anadolu'dan gelip kendisine katılan Türkmen kuvvetleriyle beraber Kudüs üzerine yürüdü ve bir günlük kuşatmadan sonra şehri ele geçirip isyancıları şiddetle cezalandırdı. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın kardeşi Tâcüddevle Tutuş 471 (1079) yılında At-

sız'ı ortadan kaldırdı, daha sonra Kudüs ve çevresinin yönetimini Artuk b. Eksük'e verdi (477/1085). Artuk Bey 482'de (1089) Kudüs'te yeni bir cami yaptırdı. Artuk Bey'in ölümünün ardından şehrin yönetimi 491 (1098) yılına kadar oğulları Sökmen ve İlgazi'nin elinde kaldı. Halep Selçuklu Meliki Rıdvân b. Tutuş ile Dimaşk Selçuklu Meliki Dukak arasındaki mücadeleden ve Büyük Selçuklular'ın içinde bulunduğu karışıklıklardan istifade eden Fâtımî veziri ve başkumandanı Efdal b. Bedr el-Cemâfî, Kudüs'ü bir süre kuşattıktan sonra İlgazi ve Sökmen'den teslim aldı (Şâban 491 / Temmuz 1098). Selçuklular'ın Antakya emiri Yağısıyan şehri Fâtımîler'den geri almak amacıyla Nablus'a kadar gelip Kudüs üzerine yürüdüysede başarı sağlayamadı. Bir yıl sonra da şehir Haçlılar'ın eline geçti (492/1099).

Selçuklular'ın Kudüs'e hâkim oldukları yirmi beş yıl içerisinde şehir Sünnî çizgide önemli ilmî gelişmelere sahne oldu. Şâfîî âlimlerinden Nasr b. İbrâhim el-Makdisî, Nasriyye Medresesi'ni kurdu, onun ardından bir Hanefî medresesi kuruldu. Ebû'l-Ferec eş-Şîrâzî, Hanbelî mezhebi doğrultusunda dersler verdi. Bu dönemde İslâm dünyasının çeşitli yörelerinden çok sayıda meşhur âlim Kudüs'e gelmeye başladı. Bunlar arasında Endülüs'ten İbn Ebû Rendeka et-Turtuşî, Tus'tan Ebû Hâmid el-Gazzâlî ve İşbiliye'den (Sevilla) Ebû Bekir İbnü'l-Arabî de bulunmaktaydı. 486'da (1093) Kudüs'ü ziyaret eden ve üç yıl süreyle burada kalan Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Mescid-i Aksâ'da müslümanların kendi aralarında veya hristiyan ve yahudilerle ilmî tartışmalar yaptıklarından bahseder (*el-Avâşım*, II, 61). Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî ve İbnü'l-Kayserânî'yi de Kudüslü meşhur âlimler arasında zikretmek gerekir.

Yahudilik'te ve Hristiyanlık'ta da kutsal sayılması, Hz. Peygamber'in mi'rac için Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götürülmesi (isrâ), müslümanların ilk kiblesi olması ve Kur'an'da atıflarda bulunmuş olması gibi sebeplerle Kudüs'ün İslâm toplumlarında her zaman önemli bir yeri olmuştur. Bu sebeple Kudüs'ün faziletlerine dair bazan zayıf veya uydurma rivayetlerin de yer aldığı "Fezâilü'l-Kuds" (Fezâilü Beyti'l-Makdis) literatürü oluşmuştur (Mahmûd İbrâhim, s. 83-97; Suleiman A. Mourad, XLIV [1996], s. 31-48).

BİBLİYOGRAFYA :

Theophanes, *The Chronicle of Theophanes* (trc. H. Turtledove), Philadelphia 1982, s. 39, 42; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 243; III, 283; IV, 254; V,

379; VII, 408, 424, 464, 467; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 142, 146-147, 261; Belâzûrî, *Fütûh* (nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ – Ömer Enîs et-Tabbâ), Beyrut 1407/1987, s. 138-139, 144; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 607-612; V, 66; VII, 503; VIII, 44, 148; X, 26; Makdisî, *Ahşenü't-tekâşim*, s. 159, 165-171; Nâsır-ı Hüsvrev, *Sefernâme* (trc. Abdülvehhab Tarzi), İstanbul 1985, s. 31-56; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâşım* (nşr. Ammâr C. et-Tâlibî), Cezayir 1394/1974, II, 61; İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk* (Amedroz), s. 66, 68, 73, 79, 94, 98-99, 111, 132-138; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 402; V, 500, 612; VI, 61; VII, 447-448; X, 68; ayrıca bk. İndeks; İbn Tağrıberdî, *en-Nücmü'z-zâhire*, III, 211, 256, 326-327; ayrıca bk. tür.yer.; Ebû'l-Yümm el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl* (nşr. Adnân Yûnus Abdülmecîd), Amman 1420/1999, I, 346, 370 vd., 419-420; S. D. Goitein, *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden 1968, s. 135-148; a.mlf., "Jerusalem in the Arab Period (638-1099)", *The Jerusalem Cathedral* (ed. L. I. Levine), Jerusalem 1982, II, 168-196; a.mlf., "al-Quuds", *EP* (İng.), V, 323-330, 341; A. L. Tibawi, *Jerusalem: It's Place in Islam and Arab History*, Beirut 1969; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *Bilâdünâ Filistin*, el-Halîl 1395/1975, IX/2, s. 87-153; Isaac Hasson, "Muslim Literature in Praise of Jerusalem", *The Jerusalem Cathedral* (ed. L. I. Levine), Jerusalem 1981, I, 168-184; Ali Sevîm, *Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi*, Ankara 1983, bk. İndeks; a.mlf., "Atsız", *DİA*, IV, 92-93; Mahmûd İbrâhim, *Fezâ'ilü Beyti'l-Makdis*, Küveyt 1406/1985; Ali Mazak, *Emevîler'in Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin* (yüksek lisans tezi, 1989), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Abdul Aziz Duri, "Jerusalem in the Early Islamic Period 7th-11th Centuries AD", *Jerusalem in History* (ed. K. J. Asali), Essex 1989, s. 105-129; Mustafa Fayda, *H. Ömer Zamanında Gayri Müslimler*, İstanbul 1989, s. 144-145; G. Ostrogorsky, *Byzans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1991, s. 103, 276, 334; Kâmil Cemil el-Aselî, *Beytül-Makdis fi kütübi'r-rehalât inde'l-Arab ve'l-müslimîn*, Amman 1992; Rached Limam, *Bibliography of the Holy City of al-Quds/Jerusalem*, Tunus 1992, III/1; G. Le Strange, *Palestine under the Moslems*, Frankfurt 1993, I, 83-223; F. E. Peters, *Jerusalem*, Princeton 1995, s. 176-250; A. Elad, *Medieval Jerusalem and Islamic Worship*, Leiden 1995, s. 6, 23, 29, 158 vd.; *The History of Jerusalem: The Early Muslim Period 638-1099* (ed. J. Prawer – Haggai Ben-Shammai), New York 1996; Muammer Gül, *XI-XIII. Yüzyıllarda Kudüs* (doktora tezi, 1997), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 29-42; O. Grabar, "The Umayyad Dome of the Rock in Jerusalem", *Ars Orientalis*, III, Baltimore 1959, s. 33-62; E. Sivan, "The Beginnings of the 'Fadâ'il al-Quds' Literature", *Isl.*, XLVIII (1972), s. 100-110; Suleiman A. Mourad, "A Note on the Origin of Fadâ'il Bayt al-Maqdis Compilations", *al-Abhath*, XLIV, Beyrut 1996, s. 31-48; F. Buhl, "Kudüs", *İA*, VI, 955-958.

CASIM AVCI

Haçlılar Dönemi. I. Haçlı Seferi'ne katılan ordular, yaklaşık üç yıl süren yürüyüşten sonra 7 Haziran 1099 Salı sabahı o sırada Fâtımîler'in elinde bulunan Kudüs'ün

karşısındaki en yüksek noktaya ulaştılar. Bunca zamandır hayalini kurdukları Kudüs artık gözlerinin önündeydi; bu yere Sevinç tepesi (Montjoie) adını verdiler ve aynı günün akşamında şehir surlarının önüne gelerek ordugâhlarını kurdular. Şehir sağlam surlarla çevriliydi. Vali İftihârüddeve Haçlı kuşatmasına karşı gerekli önlemleri almıştı. 17 Haziran'da Yafa Limanı'na gelen iki Cenova ve dört İngiliz gemisinden aldıkları yardımla şehre saldırmak için gerekli aletleri, merdivenleri ve hücum kulelerini yapan Haçlılar 13-14 Temmuz gecesi genel taarruza geçtiler. Ertesi gün kuzey surlarından hücum eden Aşağı Lorraine Dükü Godefroi de Bouillon'un birlikleri, Norman reisi Tankred'in askerleriyle beraber öğle saatlerinde Çiçek Kapsı yakınında surları aşmayı başardılar. Şehre inenler Sütunlar Kapsı'nı açarak ana ordunun şehre girmesini sağladılar. Böylece beş hafta süren kuşatmadan sonra şehir düştü (23 Şâban 492 / 15 Temmuz 1099).

Müslüman halk, Kubbetü's-sahre ve Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu kutsal bölgeye sığınıp canını kurtarmaya çalıştıysa da bunları takip eden Tankred ve adamları üzerlerine saldırınca teslim olmak zorunda kaldılar. Tankred'in sancağı Kubbetü's-sahre'ye asıldı. Tankred burasını kutsal bir yer olmasına aldırmaz etmeden yağmaladı. Bu arada halkın bir kısmı korku içinde şehrin henüz düşmeyen güney mahallelerine doğru kaçmaya başladı. Toulouse Kontu Raimond de Saint Gilles güney surlarından şehre girdi ve vali İftihârüddeve'yi garnizonla birlikte Dâvûd

Dâvûd Kulesi ve üzerindeki caminin minaresi

